

Zelenka, Miloš

Mezi demokracií a totalitou : Pražský lingvistický kroužek v dějinách české literárněvědné slavistiky meziválečného období

Opera Slavica. 2011, vol. 21, iss. 1, pp. 24-44

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117649>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MEZI DEMOKRACIÍ A TOTALITOU. PRAŽSKÝ LINGVISTICKÝ KROUŽEK V DĚJINÁCH ČESKÉ LITERÁRNĚVĚDNÉ SLAVISTIKY MEZIVÁLEČNÉHO OBDOBÍ

Miloš Zelenka (Praha – České Budějovice)

Abstrakt

Studie se zabývá dějinami a myšlenkovými zdroji Pražského lingvistického kroužku (formalismus, fenomenologie, domácí estetická tradice ad.), který existoval jako interdisciplinární sdružení jazykovědců, literárních teoretiků, estetiků a muzikologů v letech 1926–1951 (J. Mukařovský, R. Jakobín, B. Trnka, B. Havránek, R. Wellek, F. Wollman, A. Sychra ad.). Kroužek, který vycházel z funkčně-strukturální metodologie, ztělesnil zásady kolektivní a programové kooperace v humanitních oborech. Kroužek do roku 1930 fungoval jako volné diskusní sdružení, po tomto roce se stal úředně schváleným spolkem se závaznými stanovami a organizační strukturou. Studie zároveň rekonstruuje publikační aktivity (včetně dobových polemik) do tří tematických okruhů: 1. obecná lingvistika s důrazem na fonologii, 2. poetika a studium „literárnosti“ básnického textu, které vyústilo v chápání uměleckého díla jako svébytného estetického znaku, 3. problematika jazykové kultury, funkčních stylů a teorie spisovného jazyka. Praktická politika Pražského lingvistického kroužku se pohybovala mezi demokracií a totalitou, což se projevilo v demonstraci monolitní metody a v kritických reakcích na alternativně předkládané koncepce. V roce 1930 „dobrovolně“ vystoupil psychologický orientovaný literární historik J. V. Sedlák a v roce 1934 paleoslavista M. Weingart. Studie, která přetiskuje Stanovy Kroužku a dopis výboru PLK prezidentu T. G. Masarykovi (1931), vychází z vlastního archivního studia a soustřeďuje se zejména k otázce metodologické transformace ruského formalismu a českého strukturalismu.

Klíčová slova: Pražský lingvistický kroužek, R. Jakobson, J. Mukařovský, český strukturalismus

Abstract

The paper describes the history and conceptual sources of the Prague Linguistic Circle (such as formalist school; phenomenology; local aesthetic tradition; etc.), which was in existence from 1926 to 1951 as an interdisciplinary grouping of linguists, literary theoreticians, aestheticians, and musicologists (including J. Mukařovský; R. Jakobson; B. Trnka; B. Havránek; R. Wellek; F. Wollman; A. Sychra; etc.). Based on functional-structural methodology, the school embodied the principles of team and programme collaboration in humanities. Until 1930 the grouping worked as a free discussion fellowship, afterwards, as an officially authorised association with statutory regulations and

organisational structure. Moreover, the paper reconstitutes three thematic fields of its publication activities (contemporary polemics not excluding): 1. General linguistics with emphasis on phonology; 2. Poetics focused on the "literariness" of a poetical text, which resulted in seeing a work of art as an independent aesthetic sign; 3. The issues of language culture, functional styles and theory of literary language. The practical policies of the Prague Linguistic Circle varied between democracy and totality, which was reflected in manifesting a monolithic method and in critical responses to alternative concepts. The year 1930 saw the "voluntary" resignation of the psychologically oriented literary historian J. V. Sedlák, who was followed in 1934 by the Paleo-Slavist M. Weingart. Apart from reprinting the Statutory Regulations of the Circle and the letter to President T. G. Masaryk (1931), the study is based on the author's own research in the archives and oriented towards the methodological transformation of Russian formalism and Czech structuralism.

Key words: the Prague Linguistic Circle, R. Jakobson, J. Mukařovský, Czech structuralism

V dějinách české, resp. česko-slovenské vědy meziválečného období významné místo zaujímá fascinující fenomén Pražského lingvistického kroužku, který jako interdisciplinární sdružení jazykovědců, literárních teoretiků, estetiků a představitelů dalších vědních disciplín, se stal organizační základnou strukturalismu a který ztělesnil zásady kolektivní a programové kooperace v humanitních oborech. Pražský lingvistický kroužek působící v letech 1926–1951 a obnovený v roce 1990 zejména v krátkém období mezi dvěma světovými válkami (a na jejím počátku) dosáhl nevidané metodologické průbojnosti a originality. Ta zůstává dodnes častým předmětem archivního, literárněhistorického studia či teoretického zájmu nejrůznější zaměřených badatelů zachycujících kořeny radikálního zlomu označovaného jako „Linguistic Turn“ ve vývoji moderního teoretického myšlení o jazyce a slovesném umění.¹

¹ LANTOVÁ L.: Pražský lingvistický kroužek. In: Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3. Svazek II. P – Ř. Ed. J. Opelík a kol., Praha 2000, s. 1073–1077 (podepsáno ll); ZELENKA, M.: Roman Jakobson a literárněvědná slavistika v transformační etapě Pražského lingvistického kroužku. *Slavia* 66, 1997, č. 3, s. 293–308; VACHEK, J.: The linguistic School of Prague, Bloomington – London 1966; U základů pražské jazykovědné školy. Ed. J. Vachek, Praha 1970; VACHEK, J.: Vzpomínky českého anglisty. Jinočany 1994. Týž: Lingvistický slovník Pražské školy. Praha 2005. Týž: Prologomena k dějinám pražské školy jazykovědné. Jinočany 1999. Týž: Z klasického období pražské školy. Praha 1970; Pražský lingvistický kroužek v korespondenci. Korespondence z let 1923–1970. Ed. M. Havránková, Praha 2008; Sound, Sign and Meaning. Quinquagenary of the Prague School Linguistic Circle. Ed. L. Matejko, Ann Arbor 1976; A Prague School Reader on Aesthetics Literary Structure and Style. Ed. P. B. Garbin, Washington 1955; WELLEK, R.: The Literary Theory and Aesthetics of the Prague School, Ann Arbor 1969; Letters and Other Materials from the Moscow and Prague Linguistic Circles, 1912–1945; Ed. J. Toman, Ann Arbor 1994; TOMAN, J.: The Magic of Common Language – Mathesius, Jakobson, Trubetzkoy and the Prague

Pražský lingvistický kroužek, jehož název vznikl analogicky podle Moskevského lingvistického kroužku, formálně vznikl 6. 10. 1926, kdy v pracovních anglisty Viléma Mathesia na Filozofické fakultě UK v Praze za jeho řízení několik mladých filologů (Bohuslav Havránek, Roman Jakobson, Jan Rypka a Bohuslav Trnka) vyslechlo přednášku německého jazykovědce Heinricha Beckera *Der europäische Sprachgeist*.² Setkání se uskutečnilo z podnětu V. Mathesia, jehož spolu s ruským emigrantem R. Jakobsonem a dalšími spojoval odpor k pozitivistickému mladogramatismu, tj. k historizujícímu pohledu na jazyk. Právě V. Mathesius, který již roku 1911 přednesl na zasedání Královské české společnosti nauk svůj legendární referát *O potenciálnosti jevů jazykových*,³ v němž zdůraznil význam systémového a synchronního pojetí jazyka na úkor historické gramatiky, nejvíce ovlivnil metodologické směřování Pražského lingvistického kroužku v jeho počátcích a po zástupce se stal jeho celoživotním předsedou až do své smrti v roce 1945. Funkci místopředsedy v letech 1927–1939 (tj. do roku nuceného odchodu do emigrace) vykonával R. Jakobson, funkci tajemníka B. Trnka. Kroužek až do roku 1930 fungoval na principu volného diskusního sdružení, poté existoval jako úředně schválený spolek s pevnými stanovami a organizační strukturou.⁴ Schůzky se konaly jednou měsíčně, později se ustálil dvoutýdenní interval, přičemž okruh přednášejících a diskutujících účastníků se postupně rozšiřoval; ještě např. v roce 1926 přistoupil jeden z nejvýznamnějších členů Kroužku estetik a literární teoretik Jan Mukařovský. Kroužkové „jádro“ tvořili čeští filologové (J. Buben, B. Ilek, F. Oberpfalzer-Jílek, M. Weingart ad.) doplnění ruskými emigranty žijícími v Československu (vedle R. Jakobsona P. G. Bogatyřev, D. Čiževskij, S. O. Karcevskij, P. N. Savickij ad.) a ve Vídni (N. S. Trubeckoj) a lingvisty z německé pražské univerzity (F. Sloty ad.).

Jestliže žádost o právní uznání stanov v roce 1930 podepsalo sedmáct členů, Pražský lingvistický kroužek, který v době svého největšího rozmachu

Linguistic Circle. Massachusetts – London 1995. Týž: *Rétorika modernismu: Pražský lingvistický kroužek v kontextu dobových ideálů vědy a společnosti*. Kritický sborník 1, 1994, s. 25–31.

² Srv. HAVRÁNKOVÁ, M.: Úvodem. In: *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci*. Korespondence z let 1923–1974. Ed. M. Havránková. Praha 2008, s. 13.

³ MATHESIUS, V.: *O potenciálnosti jevů jazykových*. Věstník Královské české společnosti nauk, tř. Historicko-filozoficko-filologická. Praha 1911.

⁴ Srv. Stanovy spolku „Pražský lingvistický kroužek“ (Circle linguistique de Prague). Uloženo v Ústředním archivu AV ČR v Praze (fond PLK, 1. karton, 2. desky, § 1). Zároveň srv. 2. karton, úřední korespondence PLK 1928–1936). Faktografické údaje o činnosti Pražského lingvistického kroužku včetně statistických dat (např. o počtu členů a přednášek), která se v odborné literatuře rozcházejí, čerpáme z vlastního studia tohoto fondu. Zápisy o přednáškové aktivitě jednotlivých členů jsou uloženy v 2. kartonu, bez sign. (tzv. Černé notesy – Záznamy o schůzích PLK ve dvou dílech).

v polovině 30. let i se zahraničními badateli přesáhl padesátku (v roce 1936 počet členů údajně činil 61 a v roce 1942 dosáhl vrcholu – 77),⁵ představoval „*pracovní pospolitost osobitého typu*“⁶ ztělesňující zásady vědeckého kolektivismu, internacionalismu a navenek metodologické „čistoty“. S odstupem času J. Mukařovský v dopise B. Havránkovi z 21. 6. 1940 Kroužek charakterizoval jako „...*nový typ vědeckého sdružení, místo pouhé kooperace kolaboraci, totiž spolupráci vzájemnou, se závaznými filozofickými předpoklady, se stálou vzájemnou pracovní kontrolou, se společným úsilím a jistý daný problém v dané chvíli*“.⁷ Podle zápisů sekretáře J. Vachka k neaktivnějším členům patřili J. Mukařovský (28 přednášek), B. Trnka (20 přednášek) a R. Jakobson, který letech 1927–1938 přednesl celkem 18 přednášek a který se zejména redakčně i autorsky v letech 1929–1938 podílel na osmi sbornících *Travaux du Circle Linguistic de Prague* (TCLP), např. v druhém svazku vyšla jeho komparativní studie *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*.⁸ Vedle této světově známé řady *Travaux* v letech 1937–1948 bylo publikováno šest svazků pod názvem *Spisy Pražského lingvistického kroužku*, v nichž se prosázivala mladší vědecká generace (J. Hrabák, V. Skalička, A. Sychra, K. Horálek ad.). Mezinárodní charakter Kroužku podtrhoval i fakt, že k přednáškám byli pravidelně zváni teoreticky uznávaní domácí a zahraniční vědci nejružnějšího humanitního zaměření (E. Benveniste, O. Broch, V. Brøndal, R. Carnap, L. Hjelmslev, E. Husserl, J. O. Jespersen, L. Tesnière, B. V. Tomaševskij, J. N. Tyňanov, G. O. Vinokur ad.).

Kroužek vedle přednáškových aktivit vyvíjel především bohatou publikační činnost, která tematicky směřovala do tří dominantních okruhů: 1. obecná lingvistika s důrazem na fonologii a morfologii ve funkčně strukturálním duchu. Zejména oborové vyčlenění fonologie (jako lingvistické disciplíny zabývající se významem nejmenších jazykových jednotek) z fonetiky se stalo trvalým a nezpochybnitelným přínosem Pražského lingvistického kroužku do světové vědy; 2. poetika a studium „literárnosti“ textu, zejména básnického; důraz se zde kladl na analýzu básnického jazyka a později na chápání uměleckého díla jako znaku z hlediska funkce, normy a hodnoty ad., a to v koexistenci s ostatními kulturními

⁵ Srv. LANTOVÁ, L.: Pražský lingvistický kroužek. In: Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3. Svazek II. P – Ř. Ed. J. Opelík a kol. Praha 2000, s. 1073 (podepsáno II).

⁶ MATHESIUS, V.: Deset let Pražského lingvistického kroužku. Slovo a slovesnost 2, 1936, č. 3, s. 144.

⁷ J. Mukařovský B. Havránkovi v dopise z 21. 6. 1940. In: Pražský lingvistický kroužek v korespondenci. Korespondence z let 1923–1970. Ed. M. Havránková. Praha 2008, s. 215.

⁸ JAKOBSON, R.: Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves. In: Travaux du Circle Linguistique de Prague II. Praha 1929, 118 s.

řadami; 3. problematika jazykové kultury a teorie spisovné řeči, která kriticky reagovala počátkem 30. let na brusičské stanovisko redakce Naši řeči a která poté vedle k rozpracování normotvorné stabilizace jazyka se koncepce funkčních stylů. Pražský lingvistický kroužek, který počátkem roku 1932 uspořádal cyklus přednášek věnovaných jazykové kultuře, jejich rozšířeně a doplněně znění vydal jako sborník pod názvem *Spisovná čeština a jazyková kultura*,⁹ do něhož přispěli B. Havránek, R. Jakobson, V. Mathesius a M. Weingart. Potřeba pravidelné odborné tribuny sjednocující myšlenkovou platformu Kroužku proto vedla roku 1935 k založení melantrišského čtvrtletníku *Slovo a slovesnost*, který za řízení B. Havránka a V. Mathesia anotoval realizované přednášky, uveřejňoval odborné studie, recenzoval soudobou lingvistickou a literárněvědnou produkci, ale také přihlížel k aktuálnímu kulturnímu dění. Vnitřní práce Kroužku se v 30. letech rozvíjela a konkretizovala v jednotlivých sekcích, v jejichž čele stáli její svolavatelé (komise pro popis jazyků Československa – B. Havránek, komise pro výzkum básnického jazyka – J. Mukařovský, komise pro ortoepii – F. Trávníček, komise pro bibliografii – F. Slotty). Kolektivní charakter Kroužku se projevil v tom, že jeho členové programově vystoupili už v dubnu 1928 na I. Mezinárodním lingvistickém sjezdu v Haagu, podíleli se na organizaci I. mezinárodního kongresu slavistů v Praze 1929 a mezinárodní fonologické konference tamtéž. V 30. letech Kroužek pravidelně prostřednictvím svých členů participoval na všech lingvistických, fonetických, literárněhistorických a slavistických sjezdech a snažil se vždy jejich jednání teoreticky ovlivnit.

Metodologický profil Pražského lingvistického kroužku v jeho rané fázi, tj. ještě před rokem 1930 částečně charakterizují programové teze R. Jakobsona a J. N. Tyňanova¹⁰ a především kolektivní Teze předložené I. kongresu slovanských filologů v Praze 1929.¹¹ Jestliže koncem 20. let docházelo v české literární vědě k podstatným modifikacím původních východisek ruského formalismu, pak postupná transformace byla umožněna analogickým pojetím uměleckého díla jako artefaktu esteticky intencionálního a vnitřně diferencovaného. Teze moderního studia jazyka a literatury vznikaly v průběhu roku 1928, v době všeobecné

⁹ *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Ed. B. Havránek – M. Weingart. Praha, Melantrich 1932.

¹⁰ JAKOBSON, R. – TYŇANOV, J. N.: Problémy izučenija literatury i jazyka. *Novyj Lef* 2, 1928, č. 12, s. 35–37, 12. 12. Přetištěno pod názvem *Problémy zkoumání literatury a jazyka*. In: JAKOBSON, R.: *Poetická funkce*. Ed. M. Červenka. Jinočany 1995, s. 34–36.

¹¹ I. sjezd slovanských filologů v Praze 1929. Teze a poznámky k diskusi. Sekce II, č. 3, s. 4–7. Teze k diskusi 1–9. Úsek 10 vyšel v tezích sekce III. Podepsáno Pražský lingvistický kroužek (autoři: V. Mathesius, R. Jakobson, B. Havránek, J. Mukařovský, M. Weingart). Přetištěno v knize *U základů pražské jazykovědné školy*. Ed. J. Vachek. Praha 1970, s. 35–65.

revize původních opojazovských názorů. Jakobson v korespondenci s V. Šklovským aj. N. Tyňanovem došel k přesvědčení, že nedochází ke krizi formalismu, ale formalistů danou celkovým úpadkem Opojazu (nikoli náhodou 9. teze formulována bojovnou výzvou k obnovení Opojazu pod předsednictvím V. Šklovského) a nedostatkem ucelené teoretické platformy, v jejímž rámci by se mohla odvíjet transformace formální metody v nástroj strukturního pojmání jazyka a literatury. Badatelská a přednášková aktivita domácích a zahraničních členů formalistického kroužku před vydáním tezí svědčila o hledání nového programu kolektivní vědecké práce. Podle Jakobsonova pozdějšího svědectví základem pro společnou studii publikovanou v časopise *Novyj Lef* se staly jeho pracovní teze, které napsal na podzim roku 1927 a které v únoru 1928 prošly souhlasnou diskusí v Pražském lingvistickém kroužku jako oficiální návrh pro první mezinárodní lingvistický sjezd v Haagu v dubnu 1928 (pro oblast fonologie).¹² Jakobsonovy pracovní teze koncipované jako deklarativní text *Quelles sont les méthodes les mieux appropriées à un exposé complet et pratique de la grammaire d'une langue quelconque?*¹³ načrtávaly „výklad fonologických systémů v jejich historických proměnách“.¹⁴ Pozitivní vyjádření lingvisty S. I. Karcevského, jediného slovanského žáka F. de Saussura, a N. S. Trubeckého jednoznačně podpořilo Jakobsonův návrh sjezdového zasedání. Živý vědecký ohlas přiměl badatele k tomu, aby pracovní teze o evoluci a změnách jazyka aplikoval jako východisko nové literárněvědné metodologie založené na komplementaritě synchronie a diachronie. Jestliže saussurovský přístup chápal tyto dva základní pojmy jaké absolutní a vylučující se protiklad, Jakobson považoval koexistenci a změnu jazykového systému za „nerozlučně spojené“, za dva spekty jednoho plánu; ve svých *Dialozích* s K. Pomorskou uvádí, že s Tyňanovem společně formulované *Problémy studia literatury a jazyka* z tohoto hlediska vyjadřovaly nové vztah k dějinám, který do imanentního pojetí jazykových a uměleckých jevů vnesl faktor času a jeho dynamiky.¹⁵ Potřeba nové metodologie v společenských vědách plyne především z nutného propojení historických a teoretických disciplín, v nichž systém tvoří nejen synchronní rovina, ale také osa vertikální, tj. otázka vývoje a jeho souvislostí. Pozornost je třeba věnovat vztahům poetiky deskriptivní a poetiky historické, nejen imanentní výzkum literatury jako systému, ale i systémové studium mimo-literárních řad a především studium komplementárních vztahů jako systému daných systémů.

¹² JAKOBSON, R.: Faktor času v jazyce a v literatuře. In. JAKOBSON, R.: *Dialogy*. Praha 1993, s. 45–59.

¹³ JAKOBSON, R.: *Quelles sont les méthodes les mieux appropriées à un exposé complet et pratique de la grammaire d'une langue quelconque?* In: *Premier Congrès International de Linguistes. Proposition*. Nijmegen 1928, s. 36–39.

¹⁴ Srv. 12/, s. 49.

¹⁵ *Ibidem*.

V kontextu těchto tezí vychází roku 1928 „estetická studie“ Mukařovského *Máchův Máj*, syntetizující poznatky ruského formalismu a zkušenost pražské funkční lingvistiky.¹⁶ Badatele tu ještě fascinuje protiklad materiálu (stavební prvky díla) a formy (způsob, kterým prvky nabývají na estetické účinnosti). Estetickou funkci lze objevit pouze v rozboru formy, přičemž slovo, resp. Obsahové kvality zůstávají esteticky indiferentní. Umělecký vývoj se konstituuje protikladem deformace a korespondence tvárných prostředků (tj. protiklad automatizace a aktualizace). Úkolem historické poetiky je vývojové studium proměn umělecké formy, na níž vnější tlak mimoliterární reality působí pouze nárazově. Podobně roku 1929 Jakobson hovořil o existenci dvou, byť metodologicky spjatých přístupů: směru strukturálního, který si klade za úkol zjištění imanentních zákonů na pozadí evoluce a hodnocení „jednotlivé elementy systému z hlediska jejich funkce a evoluce z hlediska cíle“,¹⁷ a směru genetického, interpretujícího jevy stejné řady bezprostředními vlivy, kauzální determinaci, ale bez přítomnosti teleologického aspektu.

Z úvah Mukařovského a Jakobsona je zřejmé, že překonávání původní formalistické praxe, redukující vývojové procesy na imanentní synchronii, se neslo ve znamení pozvolného vymezování komplementárního vztahu uměleckého artefaktu k jiným kulturním fenoménům, tj. relace mezi vnitřní dynamikou umělecké struktury a vnějším pohybem mimoliterární, sociální řady. Zásadní „zúčtování“ s raným ruským formalismem se poté objevilo na 1. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929 v podobě *Tezí Pražského lingvistického kroužku*, které v deseti úsecích pregnantně shrnovaly pojetí jazyka, tj. zkoumání jazyka jako systému a jeho složek z hlediska realizovaných funkcí.¹⁸ Přes individuální autorství jednotlivých částí byly Teze jako celek kolektivním dílem Kroužku: Jakobson koncipoval úvodní pasáže: úseky 1 a 2a věnované jazyku jako systému, synchronické metodě, zvukové stránce jazyka apod.; rovněž úsek 9 zabývající se jazykovou kulturou odrážel některé Jakobsonovy názory. Jednostranné zaměření na lingvistický aspekt filologie logicky znamenalo jisté potlačení literárněvědné problematiky, která se objevila v části 3c (*O jazyce básnickém*) napsané J. Mukařovským navazující na Jakobsonovy úvahy o poezii z poloviny 20. let. Mukařovský zde požadoval synchronní popis básnického jazyka a analýzu jeho poměru k jazyku sdělovacímu. Jakobsonova teze, že básnická řeč je „zaměřena na vyjadřování samo“, byla rozvedena v myšlenku o protikladu automatizace a aktualizace jazykových prostředků: z proměnlivého stupně aktualizace v každém básnickém vyjádření a básnické tradici Mukařovský vyvozoval specifickou hierarchii básnických hodnot

¹⁶ MUKAŘOVSKÝ, J.: *Máchův Máj*. Praha 1928. Přetištěno v knize Mukařovský, J.: *Kapitoly z české poetiky III*. Praha 1948, s. 9–202.

¹⁷ JAKOBSON, R.: Über die heutigen Voraussetzungen der russischen Slavistik. *Slavische Rundschau* 1, 1929, s. 645.

¹⁸ Srv. 11/.

(s pojmem hodnota Jakobson počátkem 20. let ještě nepracoval). Mukařovský stejně jako Jakobson zde považoval básnický jazyk spíše za oblast zanedbávanou lingvistikou než literární historií: zásadní odlišnost lze spatřovat v nastolení pojmu „znak“, k němuž Mukařovský vztáhl původní Jakobsonův termín „zaměření“: „*Znak je dominantou v uměleckém systému, a činí-li literární historik hlavním předmětem svého bádání nikoli znak, nýbrž to, co se vyznačuje, probírá-li ideologii literárního díla jako veličinu neodvislou, autonomní, porušuje hierarchii hodnot struktury, kterou zkoumá.*“¹⁹

V syntetizující studii *O předpokladech pražské lingvistické školy*²⁰ Jakobson své úvahy soustředil k určení noetických kořenů, které se staly východiskem strukturální metody; zároveň polemizuje s názorem o autochtonnosti Pražského lingvistického kroužku. Podstata sporu mu nespočívá v tom, zda Kroužek těsněji čerpá ze současné ruské školy či domácí tradice; kategorie původnosti naopak vyplývá z výběru „*nových idejí a ... jejich spojení v soustavný celek.*“²¹ Pražský lingvistický kroužek ideálněm způsobem slučuje „*zkušenost lingvistiky západní: práce školy Saussurovy, americký jazykozpyt, originální rysy dnešní anglistiky.*“²² Druhý zdroj představuje zmíněná domácí tradice vymezená koncepcí estetiků O. Hostinského a O. Zicha, později doplněná ruskou formalistickou školou. K tomuto výčtu je nutné zařadit i avantgardní výboje ruské a české poezie, zvláště futurismus, poetismus a směry moderny. „Půvab“ a specifická českého umění Jakobson spatřuje „*v mistrném křížení rozmanitých, někdy dokonce protichůdných proudů...*“²³ tj. v jejich neodvislosti na konkrétní ideologické platformě či světónázoru. Třeba doplnit, že poněkud úzké vymezení domácí tradice korigoval roku 1933 B. Mathesius poznámkou o genezi českého formalismu a strukturalismu, kterou volně spojil s osobnostmi F. X. Šaldy a A. Nováka.²⁴ Především F. X. Šalda v knižní studii *Moderní česká literatura* (Praha, 1909) použil princip formy jako hodnotící a klasifikační kritérium, když napsal, že není uměleckých činů „*mimo zápas o uměleckou formu*“²⁵ přičemž poezii vyzdvihl jako svébytný způsob fascinujícího umění slova. V knize *Duše a slovo* (1913) F. X. Šalda akcentoval formu a styl jako hybné momenty, které sémantické výstavbě dávají vyšší smysl povýšený nad životní empirii, jež poskytuje jen „*narážky, připomínky,*

¹⁹ Ibidem, s. 50.

²⁰ JAKOBSON, R.: O předpokladech pražské lingvistické školy. Index 6, 1934, č. 1, s. 6–9.

²¹ Ibidem, s. 7.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ MATHESIUS, B.: Formální metoda. In: ŠKLOVSKIJ, V.: Teorie prózy. Praha 1948, s. 258–261 (2. vyd.).

²⁵ ŠALDA, F. X.: Moderní česká literatura. Praha 1909, s. 47.

východiska“. Je zřejmé, že intuitivní rozlišení „díla-věci“ a „díla-znaku“ sblížovalo F. X. Šaldu s pozdějším určením tzv. sémantického gesta.

Méně známou skutečností zůstává, že F. X. Šalda, který v 30. letech pozitivně komentoval práce Mukařovského a demonstrativně oceňoval možnosti strukturálního literárního dějepisu, se v roce 1936 na Jakobsonův návrh stal řádným členem Pražského lingvistického kroužku. Vzhledem k Šaldovu významnému postavení v českém vědeckém a kulturním prostředí byla udělena výjimka ze stanov Kroužku, kterou navrhl R. Jakobson v dopise V. Mathesiovi: „Navrhuji jménem Havr., Muk. (byl v Brně) a svým, abychom v případě Šaldově uznali jeho příspěvek v Slově za ekvivalent přednášky a zvolili ho ještě 23-ého za člena... je zapotřebí demonstrativní koncentrace sil. Muk. by mohl s Šaldou osobně promluvit.“²⁶ U Arne Nováka B. Mathesius zárodky formalismu spojil s literárně-historickou interpretací Máchovy *Pouti krkonošské* (1911) a především s kompozičním uspořádáním německých *Dějin české literatury (Die českische Literatur der Gegenwart, 1907)*.²⁷ Máme-li však hledat dominantní filozofickou motivaci strukturalistických snah, můžeme ji nalézt – v souladu s Jakobsonovým přesvědčením – v teleologickém výkladu objektu zkoumání, o němž rozhodují nikoli příčiny a důsledky, ale účely a prostředky. Jakobson v této souvislosti se odvolává na dvě díla reprezentující tento směr: na *Teleologii jako formu vědeckého poznání* od K. Engliša (1930) a na *Základy poznání* od J. L. Fischera (1931). Není bez zajímavosti, že základní pojem „hodnota“ byl Mukařovským aktualizován na základě četby Englišovy studie. Jakobsonovi byla rovněž blízká Fischerova „skladebná“ filozofie svým systémovým důrazem na řád a na dynamické pojetí skutečnosti složené z dílčích heterogenních, avšak komplementárně propojených nižších strukturních útvarů.²⁸ Ačkoli Fischerova strukturně funkcionální teorie směřovala k sociologické vizi demokratické společnosti jako jistého celku řádu, který není mechanickým součtem podřízených prvků, aplikace v strukturální estetice vycházela z představy literárního (uměleckého) díla jako autonomního světa determinovaného souborem strukturovaných funkcí: literární a společenská struktura se jeví gnoseologicky zkoumatelným předmětem, kde se střetává chaos s tendencí zaplnit tento objekt řadovými vazbami.²⁹ Intence tohoto pohybu vede k rovnovážnému stavu struktury a zároveň k jejímu permanentnímu narušování.

Při zjišťování noetických kořenů Pražského lingvistického kroužku nelze opomenout vztah k moderní husserlovské fenomenologii. Přesvědčení o těsném

²⁶ R. Jakobson v dopise V. Mathesiovi (b.d.), uloženo v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (fond René Wellek).

²⁷ NOVÁK, A.: Máchova Pout' krkonošská. Listy filologické 38, 1911, č. 3, s. 233 an.

²⁸ Srv. HOLZBACHOVÁ, I.: J. L. Fischer a strukturalismus. In: Brněnská věda a umění meziválečného období (1918–1939) v evropském kontextu. Brno 1993, s. 11–13.

²⁹ Srv. HODOVSKÝ, I.: Reflexe krize demokracie u J. L. Fischera. In: Brněnská věda a umění meziválečného období (1918–1939) v evropském kontextu. Brno 1993, s. 13–16.

kontaktu mezi logikou a jazykovědou pramenilo z názoru o schopnosti jazyka potencionálně vyjádřit jakýkoli aspekt objektivní reality. Studium znakových funkcí na základě analýzy aktů řečové komunikace v rozmanitých kontextech, v kterých se tato promluva realizuje, vedlo badatele po druhé světové válce k hlubšímu pochopení univerzální sféry lidského dorozumívání. Známe je v této souvislosti stanovisko E. Hostensteina, který považuje pražskou strukturální lingvistiku za alternativní variantu širokého fenomenologického proudu.³⁰ Hostenstein připomíná, že vedle antipsychologismu a zdůraznění sémantické stránky jazykového materiálu, lze styčné plochy najít v analogickém úsilí o abstrahování a vědomou izolaci invariantu zkoumaného jevu. Na druhou stranu však současné výzkumy poukazují na odlišné traktování kategorie významu v spojitosti s funkčním pojetím textové struktury, která v pražské škole interpretaci spojuje s analýzou reálného kontextu a s celkovým teleologickým zřetelem.³¹ Např. Jakobson se k fenomenologickému vidění objektu jako transparentního, nezprostředkovaného uchopení intence vědomí, tedy k inspiraci fenomenologického „zření“ podstaty předmětu, přihlásil již v rané monografii *Novejšaja ruskaja poezija*, a to výrokem o možnosti přerušného věcného vztahu básnického slova k předmětné skutečnosti. Pozdější strukturalistická akcentace básnického jazyka, kde zaměření na „výraz“ je samo o sobě účelem, vycházela z fenomenologického pojetí významu ve smyslu objektivně existující „matérie“ nezávislé na psychických či hmotných faktech (projevech) vnější skutečnosti.

Je evidentní, že přeměna volného diskusního sdružení na pevný organizační spolek s přesně vymezenými kompetencemi v roce 1930, rok po kolektivním vystoupení na pražském sjezdu slavistů, vedla k radikálnější proklamaci navenek monolitní metodologie a k ostřejší reakci na alternativně předkládané koncepce. Nikoli náhodou Jakobson vtělil do nových stanov Pražského lingvistického kroužku, který „jako scelená bojovná organizace s jednodolným programem“,³² se nechtěl profilovat jako „parlament rozličných proudů“,³³ jednoznačnou formulací (§ 1), že jeho cílem „jest pracovati na základě metody funkčně strukturální o pokroku lingvistického bádání“.³⁴ 9. paragraf stanov přímo striktně vymezoval

³⁰ HOLENSTEIN, E.: Jakobson ou le structuralisme phénoménologique. Paris 1974. Týž: Jakobson and Husserl. London 1975. Týž: Roman Jakobson: Approach to Language: Phenomenological Structuralism. Bloomington 1976. Týž: Prague Structuralism – a Branch of the Phenomenological Movement. In: Language, Literature and Meaning I: Problems in Literary Theory. Ed. J. Odmark. Amsterdam 1979, s. 71–97.

³¹ Srv. HERMAN, D.: Význam knihy Das literarische Kunstwerk Romana Ingardena pro českou literární teorii. Česká literatura 43, 1995, č. 6, s. 618–625.

³² JAKOBSON, R.: O předpokladech pražské lingvistické školy. Index 6, 1934, č. 1, s. 7.

³³ Ibidem.

³⁴ Srv. Stanovy spolku „Pražský lingvistický kroužek“. § 1, s. 1 (fond Pražský lingvistický kroužek, 1. karton, 2. desky, bez sign., uloženo v Ústředním archivu AV ČR v Praze).

podmínky členství včetně jeho vyloučení, které mohl navrhnout kterýkoli řádný člen v případě, že „*počínání se přičí účelu spolku*“, a k jehož realizaci stačila dvouřetinová většina přítomných členů. Kroužek tak prakticky demonstroval završení ideové syntézy, relativní jednotu světónázorového postoje v duchu strukturální estetiky a především legalizoval princip kolektivní vědecké práce, který podle Jakobsona intenzivněji překonával individualistické a pozitivisticky atomizované metody výzkumu běžné v 19. století; tím Kroužek lépe odpovídal charakteru a potřebám moderní doby, navíc ztělesňoval jistý badatelský optimismus odrážející se v koncipování velkoryse rozvržených projektů. Výběrový charakter Kroužku znamenal, že jeho členem se mohl vědecký uchazeč stát pouze tehdy, když na jeho půdě vykonal úspěšnou přednášku, kterou výbor Pražského lingvistického kroužku (předseda, místopředseda, jednatel a pokladník, kterým byl orientalista J. Rypka) schválil a ostatním členům doporučil k volbě za řádného člena. Přijetí bylo zároveň podle stanov vázáno na závazné prohlášení kandidáta, že bude pracovat funkčně strukturální metodologií. Z tohoto „ceremoniálního úzu“ se vymkl např. mladý literární historik René Wellek, který při svém přijetí výboru Kroužku sdělil, že „...*obdiv, který mám ke strukturální metodě, nevylučuje, abych v literární historii i nadále pracoval také jinými metodami, hlavně ideografickými, jak to vyplývá z celé mé dosavadní badatelské činnosti.*“³⁵ Počátkem 30. let vznikla tzv. instituce „hostů Kroužku“, která umožnila mladým badatelům a studentům navštěvovat přednášky a účastnit se tzv. kroužkovských diskusí, o nichž mladý anglista J. Vachek (v roce 1931 jako Mathesiův student přijatý za sekretáře Kroužku) napsal, že „*šly vždy na sám kořen daného problému. Ty diskuse hodnotili návštěvníci kroužkovských přednáškových schůzí jako nejcenější přínos nejen pro schůzi samu.*“³⁶

Je méně známou skutečností, že instituce vyloučení prosazená Jakobsonem posloužila k „dobrovolnému“ odchodu několika členů, kteří metodologicky, názorově i osobnostně měli výhrady ke svým kolegům v Kroužku a k jejich pracem. Byl to především literární historik, Vlčkův žák Jan Vojtěch Sedlák, který pod vlivem německé duchovnědné školy a filozofického novoidealismu se profiloval jako stoupenec psychologizujícího, intuitivistického pojetí literatury a stylistické poetiky založené na básnickém prožitku. To vyvolávalo ostré střety s R. Jakobsonem, J. Mukařovským ad., kteří již od 20 let zastávali lingvistickou koncepci poetiky ve smyslu exaktní teorie básnictví a kteří se radikálně vymezovali vůči dobovým pokusům o odlišné, alternativní uchopení poetiky. Např. v příznačně nazvané recenzi *Kus literární pavědy* hodnotící práci J. V. Sedláka *K problémům*

³⁵ Dopis René Wellka výboru Pražského lingvistického kroužku (jednateli B. Trnkovi) z 21. 9. 1934 (uloženo v Ústředním archivu AV ČR v Praze, fond Pražský lingvistický kroužek – 4. karton, korespondence a materiály M-Z, 1929–1946).

³⁶ VACHEK, J.: Vzpomínky českého anglisty. Jinočany 1994, s. 67.

rytmu básnického (Praha, 1920) Jakobson odmítl psychologický výklad rytmu jako emocionálního projevu vyvěrajícího z „upřímnosti“ básníkovy citu.³⁷ Násilné odtržení rytmu od zvukové organizace básnické řeči, tj. záměrnou implantací psychologie do jazykovědné problematiky, která zaměňuje psychologickou genezi vnitřní slovní formy s jejím lingvistickým vymezením, Jakobson považoval v této souvislosti za výraz „literární pavědy“, o níž nelze vést principiální vědecký spor jako například s Královými prozódickými názory. Jakobsonův útok na Sedláka jako na stoupence Diltheyovy teorie básnického prožitku a Gundolfova transsubstanciálního pojetí umělecké osobnosti byl paradoxně útokem člena Pražského lingvistického kroužku proti svému kolegovi, který jako Vlčkův žák vědomě odmítal exaktní, strukturálně-morfologický přístup k literárnímu materiálu. Jestliže Jakobsonova nekompromisní kritika otištěná v únoru 1930 vyústila v Sedlákovu „dobrovolné“ vystoupení z Pražského lingvistického kroužku v říjnu 1930,³⁸ Sedlákovy teoretické a monografické práce (*Literární historie a literární věda*, 1929; *Petr Bezruč*, 1931; *O dile básnickém*, 1935) se staly ze strany strukturalistů předmětem cílené kampaně (J. Mukařovský, R. Wellek), která svého protivníka – bez ohledu na sílu mnohdy oprávněné vědecké argumentace – záměrně stavěla mimo oblast oficiální vědy.³⁹

Obdobně paleoslavista Miloš Weingart opustil v září 1934 pro názorové neshody s B. Havránkem, V. Mathesiem a J. Mukařovským Pražský lingvistický kroužek. V témže roce totiž V. Mathesius vydal v *Slavische Rundschau* shrnující článek *Tschechische Slavistik nach für fünf Jahren*,⁴⁰ v němž se u příležitosti II. mezinárodního kongresu slavistů ve Varšavě kriticky vyslovil o stavu českých slavistických a bohemistických studií a také o nastupující generaci, na jejíž metodologickém školení se Weingart podílel. Mathesiovo osobní stanovisko Weingart neprávem považoval za oficiální platformu Kroužku, a proto na protest podal svou oficiální rezignaci. Důvodem rozchodu s Kroužkem byla i Weingartova angažovanost v neúspěšném habilitačním řízení J. V. Sedláka na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, které bylo hlavním sídlem a pracovní základnou českých strukturalistů a kde se Jakobson s velkými problémy v témže

³⁷ JAKOBSON, R.: Kus literární pavědy. Plán 1, 1929–1930, č. 10–11, s. 593–597, únor 1930.

³⁸ Srv. dopis J. V. Sedláka B. Trnkovi (jednateli PLK) z 25. 10. 1930 (uloženo v Ústředním archivu AV ČR v Praze, fond Pražský lingvistický kroužek – 4. karton, 3. desky, bez sign.).

³⁹ MUKAŘOVSKÝ, J.: Umělcova osobnost v zrcadle díla (několik kritických poznámek k umělovědné teorii a praxi). Akord 4, 1931, č. 6–7, s. 253–263 (přetištěno v knize MUKAŘOVSKÝ, J.: Cestami poetiky a estetiky. Praha 1971, s. 145–157); WELLEK, R.: Rub literární vědy. Slovo a slovesnost 1, 1935, č. 2, s. 128–130.

⁴⁰ MATHESIUS, V.: Tschechische Slavistik nach für fünf Jahren. Slavische Rundschau 6, 1934, s. 342–348.

období inauguroval jako smluvní profesor ruské filologie (oficiálně od 1. 10. 1934).⁴¹ Paradoxně byl to však Weingart, který ještě před metodologickými iniciativami J. Mukařovského a R. Jakobsona vyzval v roce 1922 ve spise *Problémy a metody literární historie* mladou literárněvědnou generaci k revizi vědeckého programu českých literárních dějin, náznaky tohoto přístupu uplatnil poprvé v recenzi sborníku *Z dějin české literatury* (Praha, 1920) věnovaného šedesátým narozeninám J. Vlčka, kde konstatoval jistou extenzitu a završenost pozitivistického postoje k historii české literatury 19. století (J. Hanuš, J. Jakubec, J. Máchal a J. Vlček).⁴² Jestliže Weingart na jedné straně ocenil výsledky této pozitivistické generace, na druhé straně volal po kombinaci metod analytických a psychologických, po spojení klasického „ideografismu“ se studiem eidografickým a stylistickým. Pozitivní a v českém kontextu jedno z prvních ocenění formální metody v pojetí moskevských a petrohradských filologů bylo spojeno se zdrženlivostí a skepsí vůči subjektivismu a apriorismu estetických soudů. „*Neustálenost estetiky a nebezpečí subjektivismu jsou tak velké, že by ohrožovaly bezpečnost literárněhistorického soudu*“.⁴³ Celkově Weingart v souladu s českou tradicí odmítl názor, že literární historie má řešit úkoly ryze literární a estetické, jak to koncem 20. let důrazně požadovali literárně zaměřeni badatelé Pražského lingvistického kroužku, kteří kritizovali tradiční historiografii orientovanou výlučně filologicky nebo ideograficky.

V polovině 30. let – v souvislosti s Mukařovského prací *Polákova Vznešenost přírody* (1934) a s diskusí v Pražském lingvistickém kroužku o Grundově monografii o Erbenovi (3. 6. 1935) – Weingart upozorňoval na nedostatky Mukařovského koncepce „strukturní literární historie“, nad kterou postavil tainovskohettnerovskou metodu J. Vlčka.⁴⁴ Ačkoli Weingart uvítal směřování Mukařovského k sociologizující estetice, kritizoval jej za metodickou nedůslednost a epigonství některých tezí mechanicky přejatých z ruského formalismu, zejména považoval pojetí básnického vývoje jako kontinuálního „samopohybu“ (Selhatbewegung) za fiktivní schéma a myšlenkovou konstrukci, která existuje mimo vývojovou dynamiku uměleckých děl a která se v literárním procesu nemusí zákonitě realizovat. Rovněž Mukařovského pojem struktura jako souhrn znaků

⁴¹ Srv. ZELENKA, M.: Několik poznámek k Jakobsonově habilitaci na Masarykově univerzitě v letech 1932–1933. *Slavia* 61, 1992, č. 1, s. 73–81.

⁴² WEINGART, M.: *Problémy a metody literární historie*. Bratislava 1922. Weingartova recenze sborníku *Z dějin české literatury* (Praha 1920) vyšla v *Národních listech* 9. 9. 1921.

⁴³ *Ibidem*, s. 47.

⁴⁴ WEINGART, M.: Úvaha o zkoumání českého individuálního jazyka, zvláště básnického, a o tzv. strukturalismu. *Časopis pro moderní filologii* 22, 1936, č. 1, s. 79–85; č. 4, s. 365–370. Jednalo se o monografii GRUND, A.: Karel Jaromír Eben. Praha 1935.

básnického díla v komplementaritě vnitřních a vnějších relací spojil s inovovanou tradicí ruského formalismu, resp. v českém kontextu s konstruktivismem a metaforickým převzetím z přírodních věd. Celkově Weingart soudil, že Mukařovského metodický postup je nejen „protistrukturální“, ale i svým historismem apriorně subjektivní a odvozený zvláště ve srovnání s všeobecným zájmem o smysl básnické formy v moderních ruských a německých poetikách.⁴⁵ Weingart v závěru své studie *Úvaha o zkoumání českého individuálního jazyka, zvláště básnického, a o tzv. strukturalismu* připomněl práci J. V. Sedláka *O díle básnickém* (Praha, 1935), která je dokladem působivé polemiky se stoupenci formalismu a která tvořivě čerpá z podnětů německé duchovědné stylistiky.⁴⁶ Sedlákovy teoretické konkluze Weingart hodnotil jako druhou komplexní českou poetiku po Durdíkově zastaralém spisu *Poetika jakožto aesthetika umění básnického* (Praha, 1881). Wellkovu recenzi Sedlákovy práce pod názvem *Rub literární vědy* označil za „konkurenčně zaujatou“, za „pravý opak anglického gentlemanství“.⁴⁷ Wellek naopak Sedlákoví vytýkal neorganické přesvědčení názorů německé duchovědné teorie a vágní terminologii stírající rozdíly mezi psychologismem literárního díla a jeho vlastní interpretací.⁴⁸

Pražský lingvistický kroužek se od počátku své existence, resp. od své formální legalizace v roce 1930, snažil získat morální a finanční podporu státních orgánů, zejména se obracel na prezidenta T. G. Masaryka jako svého ideového sympatizanta, „*kteřý svými teoretickými úvahami v letech osmdesátých výrazně předstihl vývoj současné lingvistiky*“ a „*kteřý se vzácným porozuměním pro snahy mladé vědecké generace nás posiloval svým zájmem a svou pomocí*“.⁴⁹ Výsledkem této iniciativy, kterou podporoval především R. Jakobson, se stal vydaný sborník Pražského lingvistického kroužku *Masaryk a řeč* (Praha, 1931) obsahující studie J. Mukařovského *Masaryk jako stylist* a R. Jakobsona *Jazykové problémy v Masarykově díle* (texty obou badatelů byly zápisem přednášek proslovených na slavnostním veřejném zasedání pražských strukturalistů 25. 3. 1930, které bylo výrazem vděčnosti mecenáši podporujícímu finančně první dva svazky TCLP).⁵⁰

⁴⁵ Ibidem, s. 368–369.

⁴⁶ Ibidem, s. 370.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ WELLEK, R.: *Rub literární vědy*. Slovo a slovesnost 1, 1935, č. 2, s. 128–130.

⁴⁹ MATHESIUS, V.: *Deset let Pražského lingvistického kroužku*. Slovo a slovesnost 2, 1936, č. 3, s. 144.

⁵⁰ Srv. sb. *Masaryk a řeč*. Praha 1931 (MUKAŘOVSKÝ, J.: *Masaryk jako stylist*, s. 5–27; JAKOBSON, R.: *Jazykové problémy v Masarykově díle*, s. 29–47). V Ústředním archivu AV ČR v Praze (fond Pražský lingvistický kroužek, 2. karta, 7. desky pod názvem Subvence 1930–1946) jsou uloženy žádosti o podporu adresované většinou ministerstvu zahraničních věcí a ministerstvu školství a národní osvěty.

Jakobson považoval T. G. Masaryka jako Brentanova filozofického žáka za jednoho z ideových předchůdců spjatých s konstituováním moderní synchronní jazykovědy, stejně tak jako teoretika jazyka Antona Martyho, který působil na německé pražské univerzitě a rovněž patřil k Brentanovým žákům.⁵¹ V studii *Jazykové problémy v Masarykově díle* Jakobson interpretoval Masarykův poměr k lingvistice z hlediska klasifikace věd, jak byl formulován v *Základech konkrétní logiky* (Praha, 1885) a částečně v *Praktické filozofii*. Masarykovo rozlišení jednotlivých funkcí řeči a vědomí jazykové kultury (relace mezi řečí mluvenou a psanou) přesahovalo úzké chápání řeči jako komunikačního prostředku a zároveň se přibližovalo k intuitivnímu pochopení slovního znaku a významu: podle Jakobsona pojetím řeči jako emblému a pojetím řeči jako státotvorného činitele (nadvláda jedné řeči nad druhou, kdy řeč může spojit nebo rozdělit) Masaryk anticipoval sociologii jazyka, obecně sociologické nazírání národnosti filozofie. Z Masarykových úvah o jazykových funkcích se také odvíjela i koncepce moderního demokraticky uchopeného „evropanství“, založeného na přirozeném synkretismu kulturním a jazykovém; sociologické zdůvodnění „míšení plemen a řeči“ tak negovalo ideologicky argumentovaný „mýtus čistého jazyka a rasy“.⁵² Masarykův postulát ze *Základů konkrétní logiky* o nutnosti komplementárně propojeného studia podstaty jevu s jeho vývojem Jakobson právem uváděl do spojitosti se strukturalistickými iniciativami, „s teleologickým pojetím historického procesu“.⁵³ V archivu Pražského lingvistického kroužku jsou uloženy četné žádosti adresované Kanceláři prezidenta republiky; např. R. Jakobson spolu s V. Mathesiem a B. Trnkou zde charakterizovali Pražský lingvistický kroužek jako sdružení mladých českých, německých a ruských jazykovědců, kteří úspěšně na mezinárodním poli pracují funkčně strukturálními metodami.⁵⁴ V dopise z 28. 1. 1931 zasláném Kanceláři prezidenta republiky titíž badatelé zdůraznili „česko-ruskou myšlenkovou součinnost“⁵⁵ pěstovanou v intencích T. G. Masaryka, dále skutečnost, že název „pražská škola“ od druhého lingvistického procesu v srpnu 1931 v Ženevě nabyl platnost technického termínu, což lze považovat za úspěch na mezinárodním vědeckém fóru: „*Jsmo šťastni, že se přitom můžeme hlásit k Vám jako stoupenci Vašich vědeckých směrnic. Již před lety jste s podivu-*

⁵¹ Srv. Vědecký interview Hosta s Romanem Jakobsonem. Host do domu 15, 1968, č. 10, s. 54. Rozmlouval O. S. (= Oleg Sus).

⁵² Srv. recenzi JAKOBSON, R.: T. G. Masaryk. Slovo a slovesnost 1, 1935, č. 2, s. 124–126.

⁵³ JAKOBSON, R.: O předpokladech pražské lingvistické školy. Index 6, 1934, č. 1, s. 7.

⁵⁴ Srv. Žádosti Pražského lingvistického kroužku adresované Kanceláři prezidenta republiky československé (uloženo v Ústředním archivu Av ČR v Praze – fond PLK, 4. karton, 3. desky: Korespondence a materiály 1928–1936).

⁵⁵ *Ibidem*.

*hodnou jasností stanovil pro jazykozpyt úkoly, které počíná plniti teprve dnes, kdy se jeho myšlenková orientace zcela změnila. Naše úsilí se běře v zásadě směrem, který jste pro jazykozpyt vytkl.*⁵⁶ Rovněž ministerstvo školství a národní osvěty spolu s ministerstvem zahraničí na Masarykův pokyn většinou dotovalo cesty jednotlivých členů na nejrůznější zahraniční kongresy. V této tradici pokračoval i E. Beneš, který dokonce 2. 3. 1938 přijal V. Mathesia a J. Mukařovského v osobní audienci na pražském Hradě.⁵⁷

Jestliže Pražský lingvistický kroužek často vstupoval do ideových polemik s domácími či zahraničními badateli, zásadní střet se odehrál v polovině 30. let, kdy čeští slavisté kritizovali teze německé historiografie, které se svou terminologií a sémantikou vřazovaly do myšlenkového kontextu třetí říše, k heslu Blut und Boden. V pozadí těchto názorů stálo německé zpochybnění společného dědictví slovanských kultur, které se považovaly za podřízené a jednostranně přijímající podněty svých vyspělejších sousedů. Kroužek zejména reagoval na komparatistické práce docenta německé pražské univerzity Konráda Bittnera, které dospěly k biologicko-mystickému pojetí světové literatury jako živého organismu, v němž obíhají významově diferencované národní literatury jako uzavřené imanentní systémy. Bittner, který poč. 40. let působil jako jeden z kulturních poradců říšského protektora, již na II. mezinárodním sjezdu slavistů ve Varšavě 1934 podcenil specifčnost slovanských literatur jako vnitřně diferencované a gnoseologicky zkoumatelné struktury. Bittnerův povýšenecký postoj se posléze stupňoval v roce 1936, vydáním pamfletického spisu *Deutsche und Tschechen* (Brünn, 1936), na který český slavista a člen Kroužku Frank Wollman reagoval samostatným spisem *K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské* (Brno, 1936), v němž tvrdil, že národní literatury do světové literatury nevstupují mechanicky, protože jejich východiskem „*nejsou organismy národních literatur, leč jednotlivé tvary ve svých strukturních vztazích*“.⁵⁸ Právě z podnětu F. Wollmana a R. Jakobsona Pražský lingvistický kroužek uspořádal veřejnou diskusi, v níž vedle německého historika vystoupili P. Eisner, B. Havránek, J. Mukařovský, F. Trávníček, R. Wellek ad.⁵⁹ Jestliže Wollman vytkl Bittnerovi dezinterpretaci historických faktů a zkreslené pojetí česko-německých vztahů, pak Jakobson polemizoval s hlavní tezí svého odpůrce spočívající ve formulaci jakéhosi „zákonu vah“, tj. učení o střídání kulturní nadvládě Němců a Čechů. Jakobson kriticky

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem (fond PLK, 2. karton, 6. desky: Korespondence z roku 1938).

⁵⁸ WOLLMAN, F.: *K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno 1936, s. 10.

⁵⁹ JAKOBSON, R.: Usměrněné názory na staročeskou kulturu. *Slovo a slovesnost* 2, 1936, č. 4, s. 207–221. V témže čísle *Slova a slovesnosti* byla otištěna i stať WOLLMAN, F.: Literárněvědné metody v Bittnerově knize „*Deutsche und Tschechen*“ (s. 201–207). Oba příspěvky byly předneseny na diskusním večeru PLK 7. 12. 1936. Diskusí o Bittnerově knize shrnul časopis *Slovo a slovesnost* 3, 1937, č. 2, s. 127–128.

dokazoval, že „*nikoli zákon vah ovládá české kulturní dění, nýbrž prostý zákon nerozlučného sepětí osudů české země s kulturním vývojem české země. S tímto vývojem se v podstatě kryje i vývojová křivka německé kulturní tvorby v české zemi.*“⁶⁰

Pražský lingvistický kroužek i přes svou metodologickou vyhraněnost v 30. letech spolupracoval s dalšími vědeckými institucemi, především s Pražským filozofickým kroužkem a Literárněhistorickou společností československou. Ta sice vznikla z podnětu českého literárního historika pozitivistické orientace Alberta Pražáka v roce 1935 jako jisté konkurenční sdružení, které mělo vytvářet institucionální a metodickou protiváhu k vědeckému ohlasu Kroužku údajně zanedbávajícího tradiční literární dějepis, komparatistiku a slavistiku, přesto zde existovala dohoda o vzájemné součinnosti. Literárněhistorická společnost československá, která si vytkla za cíl „*pečovat o rozvoj literárního dějepisu československého i slovanského v nejširším rozsahu srovnávacím a v úzké souvislosti s vědami příbuznými*“,⁶¹ zároveň chtěla reagovat na určitou uzavřenost a nedostupnost Kroužku pro nastupující vědeckou generaci, které chtěla poskytnout publikační platformu. Na rozdíl od Kroužku se však Literárněhistorická společnost československá potýkala ve své činnosti s nedostatkem finančních prostředků. Symptomatickým příkladem snahy o nerealizovanou spolupráci se ukázalo výročí K. H. Máchy, které podtrhlo osobnostní a metodologické rozpory mezi jednotlivými představiteli obou institucí. Pražský lingvistický kroužek již od roku 1935 jednal s nakladatelem F. Borovým o vydání kolektivní máchovské monografie v duchu strukturální metodologie, která později vyšla jako sborník pod názvem *Torso a tajemství* (Praha, 1938).⁶²

S analogickým záměrem oslavit sté výročí Máchova úmrtí jubilejní publikační akci přišla rovněž nově vzniklá Literárněhistorická společnost československá v Praze (LHŠČ), kterou řídil bohemista A. Pražák spolu se slavisty J. Horákem a K. Krejčím. Ze strany LHŠČ vyšel návrh spojit oba podniky v jeden sborník, na jehož obálce by byly uvedeny oba spolky a oba redaktori sborníku: J. Mukařovský za Pražský lingvistický kroužek a A. Novák za Literárněhistorickou společnost. Ke spojení sborníků nakonec nedošlo – stejná literárněhistorická témata se totiž opakovala v jednotlivých statích u badatelů z obou sdružení – Pražský lingvistický kroužek proto oprávněně trval na systematické kolektivní

⁶⁰ JAKOBSON, R.: Usměrněné názory na staročeskou kulturu. Slovo a slovesnost 2, 1936, č. 4, s. 221.

⁶¹ Citováno podle Stanov Literárněhistorické společnosti v Praze (srv. korespondenci mezi Literárněhistorickou společností v Praze s Pražským lingvistickým kroužkem o přípravě a sjednocení máchovských sborníků – uloženo v Ústředním archivu AV ČR v Praze – fond PLK, 2. karton, 3. desky – bez sign.).

⁶² Srv. dopis F. Borového výboru Pražského lingvistického kroužku z 2. 4. 1935 (uloženo v Ústředním archivu Av ČR v Praze, fond PLK, 2. karton, 4. desky).

monografii, kde dílčí příspěvky by nebyly „*souhrnem epizodických jubilejních článků*“, ⁶³ nýbrž by tvořily uzavřený celek v duchu jednotné metodologie, která by podávala „*všestranný strukturální rozbor literárního díla Máchova*“.⁶⁴

Ačkoli přednášková činnost Pražského lingvistického kroužku pomračovala v omezené podobě i za okupace a právní existence formálně skončila až v roce 1951, vrchol institucionální a vědecké aktivity lze jednoznačně vymezit druhou polovinou 30. let, kdy činnost Kroužku nebyla poznamenána personálními ztrátami a kdy jeho členové nejintenzivněji vystupovali s metodologicky a teoreticky připravenými referáty na vědeckých sjezdech a nejvíce publikovali v odborném tisku. V dubnu 1939 odchází do nucené emigrace jeden z nejagilnějších představitelů R. Jakobson, který se již do Československa nazpět nikdy natrvalo nevrátil a tím zpřetrhal svoje kontakty s Pražským lingvistickým kroužkem. Obdobně J. Mukařovský po roce 1948 oslabil svůj vztah ku skomírajícímu Kroužku tím, že vědeckou dráhu zaměnil za politickou kariéru – od roku 1950 totiž aktivně vystupoval jako člen Světové rady míru. Je zřejmé, že k mezinárodnímu uznání Pražského lingvistického kroužku a k jeho badatelskému ohlasu, k němuž došlo už v prvním desetiletí působení, přispěl nový typ kolektivní kooperace a programový charakter vědecké práce, jejíž výsledky byly soustavně uveřejňované ve světových jazycích. Rovněž závazný respekt k funkčně-strukturální metodologii, která byla aplikována z lingvistiky na oblast umění a dalších společenských oblastí, přispěl k interdisciplinárnímu charakteru Kroužku a k internacionálnímu rozšíření jeho tezí. Pražský lingvistický kroužek tak, jak se institucionálně, personálně a metodologicky zformoval v meziválečném období, zůstává dodnes aktuálním příkladem kolektivní součinnosti v humanitních vědách, která vedla k vypracování strukturální metody, resp. jednoho z nejvýznamnějšího -ismu zásadně ovlivňujícího duchovní tvář minulého století.

⁶³ Srv. dopis výboru Pražského lingvistického kroužku Literárněhistorické společnosti v Praze z 10. 4. 1935 (uloženo tamtéž, 3. desky).

⁶⁴ *Ibidem*.

**STANOVY SPOLKU „PRAŽSKÝ LINGVISTICKÝ KROUŽEK (1930)
(Cercle linguistique de Prague. Prager sprachwissenschaftliche Vereinigung.)**

- § 1. Účelem spolku „Pražský lingvistický kroužek“ jest pracovati na základě metody funkčně strukturální o pokroku lingvistického bádání.
- § 2. Prostředky k dosažení tohoto cíle jsou:
1. pravidelné členské schůze s přednáškami a debatami,
 2. členské schůze rázu organizačního,
 3. schůze veřejné, jejichž účelem jest šířiti zájem o otázky obecné lingvistiky,
 4. zřizování komisí pro kolektivní zpracování vědeckých problémů,
 5. vydávání vědeckých publikací,
 6. zřízení a udržování odborného archivu a knihovny.
- § 3. Prostředky nutné k uskutečnění těchto cílů opatřuje si spolek
1. ročními příspěvky členů řádných i dopisujících
 2. výnosem z prodaných publikací spolkových
 3. podporu příslušných korporací vědeckých
 4. dary a odkazy.
- § 4. Spolek „Pražský lingvistický kroužek“ se skládá:
1. z členů řádných,
 2. z členů dopisujících.
- § 5. Prvními řádnými členy jsou zakladatelé Pražského lingvistického kroužku, jejichž jména jsou uvedena níže. Dalším řádným členem se stává každý vědecký pracovník, který vykonal jako host, pozvaný výborem, v Pražském lingvistickém kroužku přednášku a byl na doporučení výboru přijat za řádného člena dvoutřetinovou většinou členů přítomných, na členské schůzi organizační, na jejímž programu příslušný návrh byl výslovně uveden. Dopisujícím členem může býti zvolen na návrh výboru dvoutřetinovou většinou členů přítomných na organizační schůzi kterýkoliv vědec, jeho práce je v souhlase s účelem spolku, ale který se nemůže účastniti schůzí spolkových. Dopisujícím členem se stává také řádný člen, který se z vážných důvodů nemůže účastniti schůzí spolkových.
- § 6. Práva řádných členů:
1. účastniti se schůzí přednáškových, debatních i organizačních,
 2. dostávati bezplatně po 1 exempláři publikací spolkem vydávaných,
 3. voliti výbor (předsedu, místopředsedu, pokladníka a jednatele), dva revizory účtů a členy komisí pro kolektivní zpracování vědeckých problémů,
 4. uváděti hosty do přednáškových schůzí spolku a doporučovati výboru vědecké pracovníky za členy řádné nebo dopisující.
- § 7. Povinnosti řádných členů:
1. účastniti se schůzí přednáškových, debatních i organizačních, a veškeré vědecké činnosti spolku,
 2. platiti členský příspěvek, který určuje na rok členská organizační schůze.
- § 8. Práva a povinnosti dopisujících členů jsou též jako práva a povinnosti členů řádných vyjmajíc povinnost účastniti se schůzí mimo schůze výboru a právo voliti funkcionáře spolku a býti za ně voleni.
- § 9. Členem přestává býti ten, 1./ kdo své vystoupení ze spolku písemně oznámí výboru, 2./ kdo po jeden rok bez náležité omluvy neplní jakoukoliv povinnost členskou, 3./

kdo je ze spolku vyloučen. Každý člen Kroužku má právo navrhnouti výboru vyloučení člena, jehož počínání se přičií účelu spolku. O návrhu takovém rozhoduje organizační členská schůze za stejných podmínek jako při přijímání nových řádných členů.

- § 10. Sídlo spolku je Praha.
- § 11. Správu spolku Pražský lingvistický kroužek řídí čtyřčlenný výbor, jmenovaný též prezidiem, který se skládá z předsedy, místopředsedy, jednatele a pokladníka. Schází se aspoň jednou za měsíc a jest schopen se usnášeti za účasti tří členů. Rozhoduje prostou většinou hlasů; při rovnosti hlasů nabývá platnosti návrh podporovaný předsedou. Do svých schůzí může pozvati též referenty a předsedy badatelských komisí pro kolektivní zpracování vědeckých problémů, aby referovali o výsledcích prací komisí. Pozvaní ti členové Kroužku mají hlas poradní.
- § 12. Volba výboru se koná na valné hromadě, scházející se každého třetího roku v lednu, po případě na mimořádné valné hromadě, které se svolává kdykoliv rozhodnutím prezidia nebo na přání dvoutřetinové většiny řádných členů Kroužku. Mimo výbor volí valná hromada zároveň dva revizory účtů, a to rovněž na tři roky. Viz §§ 14, 16, 17. Svolání valné hromady se oznamuje členům prostým dopisem nebo lístkem a to nejméně deset dní předem. Valná hromada se usnází (mimo omezení obsažená v §§ 16 a 17) prostou většinou přítomných členů, účastní-li se jí aspoň polovina členů řádných. Nesejde-li se dostatečný počet schopný k usnášení, svolá se o půl hodiny později nová valná hromada, která rozhoduje za jakéhokoli počtu přítomných členů.
- § 13 Členské schůze organizační konají se aspoň dvakrát do roka. Jednají o vnitřních záležitostech spolkových. Viz § 5, § 6 ods. 3, § 7 ods. 2, § 9. Na schůzích členských (mimo přijímání a vylučování členů) i poradách zvolených badatelských komisí rozhoduje se v záležitostech těmto orgánům spolkovým přidělených prostou většinou za jakékoli účasti členů. Při rovnosti hlasů rozhoduje hlas předsedy schůze.
- § 14. K urovnání sporů vzniklých ze spolkového poměru rozhoduje většinou hlasů tříčlenný smírčí soud, který se volí na valné hromadě.
- § 15. Spolek je navenek zastupován předsedou, v nepřítomnosti jeho místopředsedou, respektive jednatelem. Veškeré spolkové písemnosti podepisuje předseda (respektive místopředseda nebo jednatel), věci týkající se finanční stránky také pokladník. Vyhlášky spolkové se sdělují členům písemně.
- § 16. Spolek přestává existovati, rozhodne-li tak na návrh výboru dvoutřetinová většina členů přítomných na mimořádné valné hromadě k tomu účelu svolané. Majetek spolku případně veřejně a univerzitní knihovně v Praze.
- § 17. O změnách stanov rozhoduje řádná valná hromada dvoutřetinovou většinou hlasů přítomných členů.

B. Trnka	V. Mathesus	P. Bogatyrev	O. Hujer
J. Mukařovský	J. Rypka	VI. Buben	R. Jakobson
F. Oberpfalcer	Fr. Slotty	O. Fischer	L. Kopeckij
E. Rippl	M. Weingart	B. Havránek	V. Machek
G. Ružičić			

Výbor Pražského lingvistického kroužku prezidentu T. G. Masarykovi (1931)

Pane prezidente,

jménem Pražského lingvistického kroužku si dovoluujeme Vám předložit poslední jeho publikaci, v níž se jednak zkoumají Vaše myšlenky o úkolech jazykozpytu, jednak se činí pokus o vědeckou charakteristiku Vašeho stylu. Jsme šťastni, že se přitom můžeme hlásiti k Vám jako stoupenci Vašich vědeckých směrnic. Již před lety jste s podivuhodnou jasností stanovil pro jazykozpyt úkoly, které počíná plniti teprve dnes, když se jeho myšlenková orientace zcela změnila. Naše úsilí se běře v zásadě směrem, který jste pro jazykozpyt vytkl, a není snad neskromné říci, že se setkává s uznáním na mezinárodním fóru vědeckém.

Zřejmým toho důkazem byl zdar mezinárodní fonologické konference, kterou jsme svolali do Prahy loni v prosinci a jejíž konání jste laskavě umožnil peněžní podporou. Na druhém mezinárodním kongresu lingvistickém, který se konal letos v srpnu v Ženevě, se pak ukázalo, že název „pražská škola“, kterým nás označují, počíná mít platnost termínu technického. Neposledním zdrojem posily při naší práci je nám českoruská myšlenková součinnost, již je naše skupina dobrým příkladem. Doufáme, že i po této stránce jednáme ve Vašich intencích. Promiňte, že užíváme této příležitosti, abychom ukázali na tyto věci. Chceme tím alespoň zčásti složití účty ze své činnosti a prokázati, že jsme hodni Vaší přízně a podory.

Jsme vám za ni ze srdce vděčni a prosíme Vás, abyste nám ji uchoval i v budoucnosti.

V Praze dne 28. října 1931.